

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
The Typology of Noble Pavilion Houses of the First Pahlavi Era in Isfahan City
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

گونه‌شناسی خانه‌های اعیانی کوشکی دوره پهلوی اول در شهر اصفهان*

مریم قاسمی سیچانی**

دانشیار، گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۵/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۲۰

چکیده

بیان مسئله: با تأسیس کارخانجات صنعتی دوره پهلوی اول، طبقه اعیانی اجتماعی جدید کارخانه‌دار به خانواده‌های اعیانی سنتی (تجار، روحانیون درباری، ملاکین، وابستگان حکومت) اصفهان افزوده شدند. با توجه به تحولات آن دوره و خواسته‌های جدید مالکان کارخانه‌دار و نیز تجار و برخی وابستگان حکومت، سبک جدیدی در خانه‌های اعیانی اصفهان به صورت کوشکی ایجاد شد. امروزه این خانه‌ها، بدون هیچ‌گونه اسناد مکتوب، تخریب شده یا در معرض تخریب قرار دارد.

هدف پژوهش: این مطالعه با هدف تحلیل و مستندسازی میراث معماری مسکونی معاصر اصفهان، به گونه‌شناسی خانه‌های مورد اشاره، انجام شده است.

روش پژوهش: روش انجام این پژوهش، تاریخی - تفسیری و براساس یافته‌های میدانی، اسنادی و شفاهی بوده است و گونه‌شناسی خانه‌های اعیانی کوشکی شهر اصفهان در دوره پهلوی اول، براساس ترکیب توده - فضا و نحوه قرارگیری در زمین، چیدمان عناصر فضا - ورودی و محورهای اصلی و فرعی بنا، نما و تزیینات انجام شده است.

نتیجه‌گیری: نتایج این مطالعه نشان داد که خانه‌های کوشکی شهر اصفهان در دوره پهلوی اول را می‌توان در سه گونه شناسایی کرد، گونه اول: با سازمان‌دهی فضایی توسط یک پلکان (غالباً دوطرفه) در وسط پلان و سایر عناصر فضایی که در طرفین آن شکل می‌گیرد، گونه دوم: در سازمان‌دهی فضایی این گونه، تالار در مرکز قرار گرفته و بقیه عناصر فضایی در کنار آن جا می‌گیرند. گونه سوم: در این گونه، فضاهای خدماتی در طبقه همکف توسط یک راهرو از دیگر فضاها، جدا شده است. عنصر راهرو در مرکز پلان قرار گرفته و بقیه عناصر در کنار آن شکل گرفته‌اند. همچنین نتایج تحقیق نشان داد که در فضاهای داخلی خانه‌های مورد مطالعه، حجم و تنوع تزیینات، نسبت به دوره قاجار کاهش یافته، ولی نماهای رو به حیاط و گذر، تزیینات بیشتری (آجرکاری، کاشی کاری و فلزکاری) دارند؛ مضامین تزیینات، بیشتر هندسی و واقع‌گراست؛ مصالح سنتی اصفهان در ساخت آنها به کار رفته و سقف‌های تخت با تیرهای چوبی، جایگزین طاق‌های سنتی شده است.

واژگان کلیدی: گونه‌شناسی، خانه‌های اعیانی دوره پهلوی اول شهر اصفهان، کوشک مسکونی، تزیینات، اتاق چشم‌انداز، توده - فضا.

مقدمه

تزیینات به کار رفته در این خانه‌ها، تمهیدات خاص در نظر می‌گرفتند. تا قبل از اواخر قاجار، ساخت این گونه خانه‌های اعیانی در اصفهان، به طبقاتی خاص از جامعه، از جمله وابستگان حکومت (مجموعه خان خوراسگان)، روحانیون درباری (مجموعه

خانه‌های اعیانی به معنای خانه‌های ثروتمندان، اغنیا و اشراف است (دهخدا، ۱۳۷۷، ۲۹۷۵)، به علت تمکن مالی این افراد، معمولاً در مساحت، تنوع فضایی، تکنیک‌های ساخت و نوع

(خوراسگان) توسط نگارنده انجام شده است.
** نویسنده مسئول: . ۰۹۱۳۳۱۱۵۹۷۱ Mghasemi@khuisf.ac

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «مستندنگاری خانه‌های اصفهان در دوره پهلوی اول است» که در سال ۱۳۹۶ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان

برگرفته از نیازهای جدید اجتماعی در جامعه بود که باعث شکل‌گیری سازمان فضایی و عملکردهای جدید در مسکن شد. به نظر می‌رسد خانه‌های اعیانی که متعلق به طبقه اعیان و روشنفکر (وابستگان حکومت، صاحبان صنعت، تجار) جامعه بوده است، با سرعت بیشتری نسبت به دیگر ابنیه مسکونی، سازمان فضایی و عملکردهای جدید را در الگو و ساخت خود پذیرا شده‌اند؛ چرا که مالکان آنها کسانی بودند که در تحولات و تغییرات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی شهر نقش داشته و یا خود به وجود آورنده این تحولات بوده‌اند؛ لذا مطالعه این آثار می‌تواند نکات زیادی را درباره معماری این دوره آشکار سازد.

پیشینه پژوهش

تاکنون تحقیقاتی در زمینه خانه‌های تاریخی و گونه‌شناسی آنها و معماری دوره پهلوی اول در ایران صورت گرفته است. در زمینه خانه‌های تاریخی، برخی از پژوهشگران براساس درون‌گرایی (قاسمی سیچانی و حریری، ۱۳۹۹؛ پیرنیا، ۱۳۷۲ و ۱۳۹۲؛ معاریان، ۱۳۷۲؛ قاسمی سیچانی، ۱۳۸۷؛ حائری مازندرانی، ۱۳۸۸؛ رهروی پوده، ولی‌بیگ، دهقان و مسعود، ۱۳۹۸) و برخی دیگر براساس برون‌گرایی (معماریان، ۱۳۸۷؛ خاکپور، انصاری و طاهرنیان، ۱۳۸۹)، مطالعاتی را انجام داده‌اند. دسته‌ای دیگر ساختار شکلی و اجزای تشکیل‌دهنده این خانه‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند (پیرنیا، ۱۳۷۲ و ۱۳۹۲؛ سلطان‌زاده، ۱۳۷۲؛ پدارم و حریری، ۱۳۹۴؛ Eskandari, 2011). برخی هندسه موجود در ساختار خانه‌ها (شاه‌زمانی سیچانی و قاسمی سیچانی، ۱۳۹۶ الف؛ شاه‌زمانی سیچانی و قاسمی سیچانی، ۱۳۹۶ ب) و برخی دیگر تحولات مسکن را مورد پژوهش قرار داده‌اند (قاسمی سیچانی، ۱۳۸۴ الف؛ قاسمی سیچانی و سرتیپ‌زاده، ۱۳۹۵؛ بهشتی، ۱۳۹۵). دسته‌ای دیگر به گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی پرداخته‌اند (قاسمی سیچانی، ۱۳۸۹؛ فرح‌بخش، حناچی و غنائی، ۱۳۹۶؛ غلامی و کاویان، ۱۳۹۶). همچنین در مورد معماری پهلوی اول نیز مطالعاتی صورت گرفته است (رجبی، ۱۳۵۵؛ کیانی، ۱۳۸۳؛ بانی‌مسعود، ۱۳۸۸؛ قبادیان، ۱۳۹۴) که به شناخت و تحلیل معماری دوره پهلوی اول و ابنیه ساخته‌شده در این دوران پرداخته‌اند.

برخی دیگر به صورت موردی به تحلیل تزیینات معماری دوره پهلوی اول پرداخته‌اند (کیانی، ۱۳۹۲). دسته دیگر به مطالعه تطبیقی این نوع معماری با نوع دیگر مسکن پرداخته (موسوی، افضلیان و فنایی، ۱۳۹۶) و دیگر پژوهشگران در مورد زمینه‌گرایی در آثار معماری پهلوی اول، مطالعه کرده‌اند (بابایی و خاک‌زند، ۱۳۹۷)؛ (قزوینی، ۱۳۸۵). همچنین پژوهشگرانی (متدین و متدین، ۱۳۹۴) نیز ساختار

خانه‌های امام جمعه و شیخ‌الاسلام، تجار (خانه‌های ملک‌التجار و امین‌التجار) و ملاکین (خانه ادیب برومند)، اختصاص داشت. با تأسیس کارخانجات صنعتی اصفهان در دوره پهلوی اول (پهلوان‌زاده، ۱۳۹۲)، طبقه اعیانی اجتماعی جدید صاحبان صنعت، به خانواده‌های اعیانی سنتی (تجار، روحانیون وابسته به حکومت، ملاکین و وابستگان حکومت) افزوده شد. غالباً خانه‌های اعیانی دوره پهلوی اول اصفهان، همچنان با الگوی درون‌گرا و حیاط مرکزی ساخته می‌شدند (خانه اقدس کازرونی). در این دوره مجدداً ساخت کوشک‌های مسکونی در اصفهان رونق گرفت. کوشک‌های مسکونی زیادی در اصفهان دوره صفویه (خانه مارتاپیترز، آکامال) (کاراپیتیان، ۱۳۸۵)، کوشک هشت بهشت و ... ساخته شدند. به مرور زمان، به علل مختلف در دوره قاجار، این الگو کنار گذاشته شد (قاسمی سیچانی، ۱۳۸۷). این خانه‌ها دارای سازماندهی فضایی متفاوتی نسبت به کوشک‌های صفوی هستند. خانه‌های اعیانی کوشکی دوره پهلوی اول، غالباً به صاحبان صنعت، تجار و وابستگان حکومت تعلق داشتند که با تأثیر از معماری فرنگی و تحت تأثیر کوشک‌های تهران (کوشک‌های احمدشاهی و قوام‌السلطنه) ساخته شده‌اند و از لحاظ الگوی فضایی، منطبق با ساختار معماری کوشک‌های صفوی تاریخی چهارصفه شهر اصفهان نیستند و ترکیبی از معماری تلفیقی (سنتی و فرنگی)، در آنها استفاده شده است.

با توجه به سرعت تخریب و روند تحولات دوره معاصر، بسیاری از این خانه‌ها بدون داشتن اسناد مکتوب (نقشه و تصویر)، تخریب و بخش مهمی از اسناد تاریخ معماری معاصر اصفهان مفقود شده است. از این‌رو، این پژوهش با هدف معرفی و شناخت معماری مسکونی دوره پهلوی اول (به‌طور ویژه گونه‌شناسی خانه‌های اعیانی کوشکی این دوره) انجام می‌شود و می‌تواند گام مهمی در جهت شناخت هر چه بیشتر معماری این دوره و همچنین دگرگونی‌های معماری مسکن در دوره معاصر به شمار آید.

شایان ذکر است با توجه به ظرفیت دولتخانه صفوی و میدان نقش جهان، بیشتر عملکرد اداری جدید دوره پهلوی اول در آنها استقرار یافتند (تالار تیموری (باشگاه افسران)، ضرابخانه شاهی (بانک)، توحیدخانه (شهربانی)، رکیب‌خانه (اداره ثبت)، تالار اشرف (اداره معارف) و ...) و در اصفهان، ساختمان‌های اداری همانند تهران ساخته نشدند و معماری مدارس جدید، بانک‌ها و کارخانجات صنعتی دوره پهلوی اول اصفهان، معرفی‌کننده این دوره تاریخی در شهر اصفهان است و کمتر معماری خانه‌ها در این دوره، مورد توجه قرار گرفته است، از این‌رو پژوهش حاضر حائز اهمیت است. در این دوره گونه‌ای جدید از ساخت مسکن شکل گرفت و

می‌شود؛ الف. دوره اول: سال‌های ۱۲۹۹ تا ۱۳۰۴؛ دوره‌ای پنج ساله که رضاشاه به مقام رئیس‌الوزرای رسید و احمدشاه، آخرین پادشاه قاجار به ظاهر در هرم قدرت قرار داشت، ب. دوره دوم که از سال ۱۳۰۴ با انحلال سلسله قاجار آغاز شد. در این سال، رضاشاه شخصاً پادشاه ایران شد و حکومت وی تا سال ۱۳۲۰ زمان حمله متفقین به ایران، ادامه داشت (کیانی، ۱۳۹۲).

دوره پهلوی اول در شهر اصفهان به لحاظ ویژگی‌های خاص خود و به دلیل برخی از سیاست‌ها، اهمیت خویش را بازیافت و مجموعه بی‌نظیری از فضاهای معماری پهلوی اول در آن شکل گرفت. معماری این دوره اصفهان تابع جریانات حاکم بر کل معماری ایران (سنتی، باستان‌گرایی، ملی‌گرایی، نئوکلاسیک و مدرن) بود؛ با این تفاوت که به خاطر حضور پررنگ معماری و شهرسازی دوره صفویه و قرارگرفتن اصفهان در مرکز ایران، معماری دوره پهلوی اول در این شهر، رنگ‌وبویی ایرانی‌تر از تهران و شهرهایی چون رشت و تبریز به خود گرفت.

در این دوره با احداث سریع و فراوان بناهای با عملکرد جدید (مدارس، وزارتخانه، ادارات جدید و ...) و حضور معماران ایرانی تحصیل کرده در غرب، نقشه و پلان بناها تغییر یافت و به دلیل حضور سریع و بی‌وقفه عملکردهای جدید در معماری، پلان‌ها عیناً و بدون تطبیق محلی و فرهنگی، وارد حوزه معماری ایران شدند. این تغییر پلان بیشتر در بناهای دولتی صورت گرفت و در بناهای مسکونی اغلب شامل خانه‌های اعیان و اشراف می‌شد (قاسمی سیچانی، ۱۳۸۴، ب، ۲۱).

اتاق چشم‌انداز: در خانه‌های پهلوی اول به اتاق‌هایی گفته می‌شود که معمولاً جبهه رو به حیاط آنها به صورت نیم‌هشت است و می‌توان از این اتاق‌ها طلوع و غروب خورشید و هم‌زمان به شرق، جنوب و غرب بنا اشراف داشت (قاسمی سیچانی، ۱۳۹۹).

یافته‌های پژوهش

• معرفی خانه‌های اعیانی^۲ کوشکی شهر اصفهان دوره پهلوی اول (نمونه‌های انتخابی)

در این پژوهش ۹ باب خانه از خانه‌های اعیانی کوشکی متعلق به طبقه اعیان شهر اصفهان در دوره پهلوی اول بررسی شد. همان‌طور که قبلاً ذکر شد به دلیل نقش مالکان این خانه‌ها در اجتماع، روند تغییرات کالبدی و عملکردی مسکن در معماری آنها، با سرعت بیشتری ظاهر شده است (جدول ۱).

• ویژگی‌های کالبدی در خانه‌های اعیانی کوشکی شهر اصفهان دوره پهلوی اول

- ترکیب توده - فضا و نحوه قرارگیری در زمین در خانه‌های مورد مطالعه

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تا قبل از دوره پهلوی اول، شکل غالب خانه‌های شهر اصفهان به صورت درون‌گرا بوده و حیاط مرکزی به‌عنوان عنصر مهم و سازمان‌دهنده

کوشک‌ها را بررسی کرده‌اند. بررسی این مطالعات نشانگر این است که مطالعات متعددی در زمینه خانه‌های تاریخی صورت گرفته است، اما تاکنون پژوهشی که صرفاً به شناخت، تحلیل و گونه‌شناسی خانه‌های اعیانی کوشکی دوره پهلوی اول در شهر اصفهان بپردازد و بتواند در این زمینه راه‌گشا باشد، وجود ندارد و این مهم نوآوری تحقیق حاضر به شمار می‌آید.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش تاریخی - تفسیری انجام شده است. خانه‌های موردنظر در این مطالعه، متعلق به طبقه اعیان و روشنفکر جامعه شهر اصفهان در دوره پهلوی اول است. خانه‌های کوشکی برای این مطالعه، بر مبنای چند معیار: در دسترس بودن و امکان ورود داشتن و متعلق بودن به گروه‌های اجتماعی - فرهنگی - اقتصادی مختلف شهر اصفهان، انتخاب شده‌اند. همچنین از لحاظ فرهنگی سعی شد کوشک‌های ساخته‌شده مسلمانان، یهودیان و ارامنه انتخاب شود که با مطالعات میدانی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۹۹)، کوشک مسکونی پهلوی ارامنه در وضع موجود، مشاهده نشد. متأسفانه با توجه به سرعت تخریب نمونه‌ها، تنها چهارده باب از کوشک‌های اعیانی پهلوی در اصفهان تا سال ۱۳۹۹ باقیمانده که امکان دسترسی محقق به همه آنها وجود نداشت. همچنین کوشک اداری کارخانه نساجی صنایع پشم دوره پهلوی اول، با الگوی مشابه مسکونی طراحی شده که به دلیل عملکرد اداری آن، از نمونه‌ها حذف شد.

به نظر می‌رسد خانه‌های انتخابی در میان دیگر نمونه‌های معماری مسکونی دوره پهلوی اول در شهر اصفهان بیشترین تغییرات را در سازماندهی فضایی و تزیینات خود دارا هستند. در نهایت ۹ نمونه انتخابی با استفاده از مطالعات میدانی، برداشت شد، سپس ویژگی‌هایی مانند ترکیب توده - فضا، نحوه قرارگیری بر زمین، سازمان کالبدی و فضایی، ویژگی‌های نما و نوع تزیینات آنها که در معماری آنها مؤثر بود، بررسی و تحلیل شد. در نهایت با تحلیل و جمع‌بندی یافته‌های تحقیق، گونه‌شناسی خانه‌های اعیانی کوشکی شهر اصفهان دوره پهلوی اول ارائه شد.

سوالات پژوهش

این مطالعه بر آن است تا به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد:

۱. چه ویژگی‌های کالبدی بر ساختار کلی خانه‌های اعیانی کوشکی شهر اصفهان دوره پهلوی اول، تأثیرگذار بوده است؟
۲. براساس ویژگی‌های کالبدی، خانه‌های اعیانی کوشکی دوره پهلوی اول در شهر اصفهان به چند گونه تقسیم می‌شود؟

مبانی نظری

مفاهیم اصلی این پژوهش این گونه تعریف می‌شود: دوره پهلوی اول: دوره حکومت رضاشاه به دو دوره تقسیم

جدول ۱. معرفی نمونه‌های تحقیق: ۹ باب خانه اعیانی شهر اصفهان دوره پهلوی اول. مأخذ: نگارنده.

تصویر	توضیحات	خانه مورد مطالعه
	مالک اولیه: عطاءالملک دهش، مؤسس و مالک اولین کارخانجات اصفهان (برق، وطن)، مسلمان وضع موجود: مرمت‌شده با دخل و تصرف بسیار (موزه آموزش و پرورش)، معمار سنتی: نامشخص	۱. خانه عطاءالملک دهش
	مالک اولیه: خانواده صیرفیان پور (تجارت و تولید فرش) اصفهان، مسلمان وضع موجود: مسکونی، معمار سنتی: نامشخص	۲. خانه صیرفیان پور
	مالک اولیه: یهودی (شغل نامشخص)، مالک بعدی: ابراهیم راه نجات، روزنامه‌نگار، مسلمان وضع موجود: مرمت‌شده با کاربری خدماتی خصوصی (کافه رستوران)، معمار سنتی: نامشخص	۳. خانه راه نجات
	مالک اولیه: محمدهاشم مثقالی یکی از اعضای انجمن بلدیة شهر اصفهان دوره پهلوی اول، تاجر، مسلمان وضع موجود: مرمت‌شده با کاربری فرهنگی (خانه هنرمندان)، معمار سنتی: نامشخص	۴. خانه هنرمندان (مثقالی)
	مالک اولیه: اسحاق ساسون مالکیت کارخانه نخ‌تاب (دخانیات فعلی)، یهودی وضع موجود: متروکه، دولتی - خصوصی (ستاد اجرایی فرمان امام)، معمار سنتی: نامشخص این خانه از معدود خانه‌های ثبت‌شده یهودیان شهر اصفهان است.	۵. خانه اسحاق ساسون
	مالک اولیه: سیدمحمد کتابی، یکی از اعضای هیأت مدیره کارخانه نساجی رحیم‌زاده، مسلمان وضع موجود: مسکونی متروکه، موقوفه (آموزشی؛ حوزه علمیه)، معمار سنتی: نامشخص	۶. خانه سیدمحمد کتابی
	مالک اولیه: امیرقلی امینی، روزنامه‌نگار و فعال فرهنگی، مالک مسلمان وضع موجود: کاربری فرهنگی (خانه مطبوعات) موقوفه فرهنگی، معمار سنتی: نامشخص	۷. خانه امیرقلی امینی
	مالک اولیه: خانواده نصیرخان سردار جنگ، مسلمان وضع موجود: در دست مرمت (خصوصی)، معمار سنتی: نامشخص	۸. خانه سردار جنگ (دارویی)
	مالک اولیه: خانواده سردار اعظم، مسلمان وضع موجود: کاربری فرهنگی خدماتی (وابسته به وزارت امور خارجه و شهرداری اصفهان)، معمار: آندره گدار	۹. خانه سردار اعظم

عناصر در کنار آن شکل می‌گیرد، مورد استفاده واقع نشده است.

همچنین برون‌گرایی و اهمیت یافتن خیابان‌ها و معابر در دوره پهلوی اول، باعث ارتباط نما با گذر یا خیابان شده که در شکل‌گیری نماهای خیابانی، تأثیر بسیار زیادی داشته است. همان‌طور که در جدول ۲ مشخص شده است، خانه‌های اعیانی کوشکی شهر اصفهان در دوره پهلوی

دیگر فضاها بوده است. ظهور پدیده برون‌گرایی در دوره پهلوی اول، باعث تغییر در معماری این دوره به خصوص معماری مسکونی اعیانی اصفهان شد. در این دوره، علاوه بر ساخت خانه‌های اعیانی درون‌گرا، خانه‌های اعیانی برخی روشنفکران (صاحبان صنعت، تاجر و وابستگان حکومت)، به شیوه دیگری ساخته شدند. در مواردی نقش حیاط در آنها دگرگون شده و دیگر به‌عنوان عنصری که سازماندهی بقیه

پهلوی اول، اوج تحولات فضایی و ساختمانی حاصل از عملکردهای جدید شد (کیانی، ۱۳۹۲، ۱۲۵). مسکن نیز از تحولات صورت گرفته مبرا نشد و گونه‌ای جدید از معماری مسکن شکل گرفت. با گسترش بیشتر اندیشه‌های غربی در ایران و شهر اصفهان در دوره پهلوی اول، شیوه جدیدی از معماری در خانه‌های اصفهان پدید آمد که با گرایش به برون‌گرایی همراه بود؛ کوشک‌مانندی که سازماندهی آنها نسبت به معماری گذشته تغییر کرده و در ساختار آنها عنصر پله و تالار (سرسرا) اهمیت یافت و نقش سازمان‌دهنده به فضای خانه را به جای حیاط مرکزی بر عهده گرفت؛ به عبارت دیگر در معماری گذشته، حیاط مرکزی به‌عنوان فضای باز میانی، عامل سازمان‌دهی در پلان بوده و فضاها به‌واسطه دسترسی مستقل به حیاط، خود به‌عنوان یک عنصر مستقل عمل کرده‌اند؛ ولی بررسی خانه‌های انتخابی در این پژوهش، نشان داد که در معماری دوره پهلوی اول، با وارد شدن به فضای تقسیم (هال ورودی)، می‌توان به سایر بخش‌ها دسترسی داشت. در این دوره یک فضای داخلی به‌عنوان سازمان‌دهنده پلان عمل کرده و با تبدیل شدن فرم معماری مسکونی به کوشک و حجم مکعب بسته و نوع ارتباط آن با حیاط، تعداد ورودی‌ها و نقاط دسترسی حیاط به بنا، کاهش یافته؛ به طوری که با بستن یک یا دو در، دسترسی به بنا محدود می‌شود.

اول، به لحاظ نحوه قرارگیری در زمین به سه دسته کلی تقسیم‌بندی شدند:

دسته اول به صورت ترکیبی از فضاهای اندرونی (حیاط مرکزی) و بیرونی (کوشک)؛ خانه‌های دهش، سردار جنگ و کتابی،

دسته دوم استقرار بنا در کنار دیوار شمالی؛ خانه‌های ساسون و صیرفیان‌پور،

دسته سوم استقرار بنا در میانه زمین و چرخش حیاط در دور بنا؛ خانه‌های سردار اعظم، هنرمندان، امیرقلی امینی و راه نجات (جدول ۲).

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در معماری این خانه‌ها، برخلاف معماری گذشته، به تدریج سلسله‌مراتب دسترسی به فضاهای اصلی خانه بدون واسطه شکل گرفت. چنین به نظر می‌رسد که این نوع معماری، احتمالاً به دلیل تغییر سبک زندگی و خواسته‌های طبقه تجددخواه و روشنفکر جامعه (صاحبان صنعت، تجار و وابستگان حکومت) آن زمان بوده است.

- چیدمان عناصر فضا - ورودی و محورهای اصلی و فرعی بنا در خانه‌های مورد مطالعه

با ورود به عصر صنعت در ایران، دوره معاصر شاهد عملکردهای جدیدی همچون معماری غرب شد که معماری خاص خود را جستجو می‌کرد. بر این اساس، معماری دوره

جدول ۲. ترکیب توده - فضا و نحوه قرارگیری در زمین در خانه‌های مورد مطالعه. مأخذ: نگارنده.

خانه مورد مطالعه	سردار جنگ	دهش ^۲	کتابی	صیرفیان‌پور و ساسون	هنرمندان و سردار اعظم	راه نجات	امیرقلی امینی
پلان							
نحوه قرارگیری در زمین							
توضیحات	به صورت ترکیبی از حیاط مرکزی (اندرونی) و کوشک (بیرونی)			استقرار بنا در	استقرار بنا در میانه زمین و چرخش حیاط دور بنا		

توده - فضا

حال ورودی هنوز به عنوان عنصری مهم در معماری مسکونی مطرح بود. پس از آنکه پنجره و ایوان جلوزده به عنوان یک عنصر مهم در نمای خارجی بعضی از خانه‌ها مورد استفاده قرار گرفت، نحوه ترکیب معمارانه آن با فضای ورودی مورد توجه واقع شد و نمای خارجی بسیاری از خانه‌ها، با طرحی از پیش طراحی شده مرکب از فضای ورودی، پنجره‌ها، روزن‌ها و ایوان‌ها ساخته شد.

نمای اصلی در خانه‌های کوشکی اعیانی مورد مطالعه را می‌توان در دو ویژگی اصلی تحلیل کرد:

۱. نحوه استقرار آنها بر روی زمین: خانه‌ها از نظر نحوه استقرار نما به دو دسته تقسیم می‌شوند، دسته اول استقرار بنا بر روی سکو و دسته دوم استقرار طبقه همکف در زمین و ارتفاع گرفتن طبقه اول از سطح زمین.

دسته اول: استقرار بنا بر روی سکو: در نمای دسته اول، ساختمان به وسیله یک سکو بالاتر از سطح زمین قرار می‌گیرد؛ این ارتفاع باعث می‌شود که ساختمان از محیط اطراف جدا شده و به صورت شاخص مشخص و باعث ایجاد یک ارتفاع کاذب در نما نیز می‌شود. در این نوع نما، معمولاً سه بخش دیده می‌شود که شامل دو بخش نیم‌دایره یا نیم‌هشت در طرفین و یک ایوان در وسط است و از ایوان در طبقات استفاده شده است (خانه‌های ساسون، صیرفیان‌پور، سردار جنگ، امیرقلی امینی، سردار اعظم، هنرمندان و عطاءالملک دهش).

دسته دوم: در نمای دسته دوم طبقه همکف و ارتفاع گرفتن طبقه اول از سطح زمین: در این دسته، طبقه همکف بنا در زمین قرار گرفته است (حدود یک متر) و طبقه دوم آن با نسبت ارتفاع بیشتر از طبقه اول، روی آن قرار گرفته است (خانه‌های راه نجات و کتابی)؛ (تصویر ۱).

۲. ترکیب فضایی عناصر نما: در ترکیب فضایی عناصر نما در ترکیب فضایی عناصر نما در برخی از خانه‌های اعیانی شهر اصفهان، ارتفاع نما به صورت یکدست اجرا شده و اتاق‌های چشم‌انداز واقع در ضلع جنوبی، اختلاف ارتفاعی نسبت به فضایی میانی (تالار) ندارند و هم‌ارتفاع با آن در نما ظاهر شده‌اند (خانه‌های ساسون، دهش، صیرفیان‌پور و سردار اعظم)؛ (تصویر ۲).

در برخی دیگر از خانه‌های مورد مطالعه، نما به لحاظ ارتفاع یکدست اجرا شده و اتاق‌های چشم‌انداز نیز در دو طرف تالار قرار گرفته‌اند؛ با این تفاوت که اتاق چشم‌انداز با فرم نیم‌هشت در نما، جلوتر از سایر عناصر قرار گرفته است. بررسی‌ها نشان داد که در این گونه نماها، اتاق‌های چشم‌انداز از اهمیت زیادی برخوردار هستند؛ به نوعی هم‌ارزش با فضای تالار. در این نوع نما، سهدری تالار با تزیینات متفاوتی از پنجره‌های اتاق چشم‌انداز قرار گرفته است (خانه‌های راه نجات، هنرمندان، کتابی، امیرقلی امینی و سردار جنگ)؛ (تصویر ۳).

همچنین یافته‌ها نشان داد که در این دوره اکثر فعالیت‌ها در محیط بسته صورت گرفته و حیاط تنها عملکرد ارتباط با طبیعت را بر عهده دارد و نقش کمتری در انجام فعالیت‌های روزمره دارد. در این کوشک‌ها فضاهایی چون حمام و سرویس بهداشتی طراحی شد. در برخی موارد این خانه‌ها، دارای بدنه مشترک با گذر یا کوچه بوده که نمای آن طراحی شده و دارای بالکن و پنجره رو به گذر است (خانه عطاءالملک دهش). ساختمان خانه‌های اعیانی کوشکی در دوره پهلوی اول در اصفهان (نمونه‌های مورد مطالعه) در دو طبقه اجرا شده و نقشه آن به گونه‌ای طراحی شده که بتوان به راحتی فضاهای عمومی و خصوصی را از هم تفکیک کرد. نمای اصلی این خانه‌ها، معمولاً به طرف جنوب است و ایوان و ورودی در وسط محور اصلی ساختمان قرار می‌گیرد و اتاق‌های چشم‌انداز، به طور قرینه در طرفین واقع شده و با فرم «نیم‌هشت خود»، از چند جنبه نور دریافت می‌کنند.

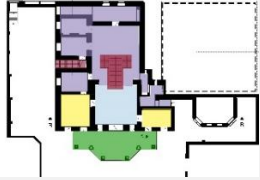

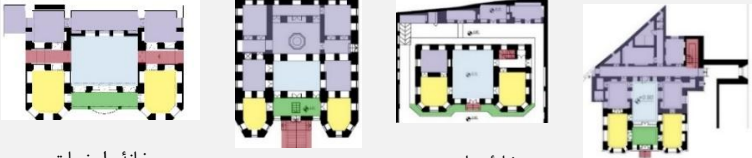

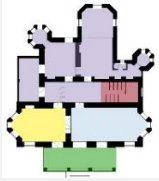
در بررسی سازمان کالبدی و فضایی خانه‌های اعیانی مورد مطالعه، مشخص شد که در برخی از این خانه‌ها، فضاهای خدماتی و معیشتی، به وسیله یک راهروی خطی از یکدیگر تفکیک شده است؛ به صورتی که فضاهای خدماتی (آشپزخانه، انبار، سرویس بهداشتی و ...)، در طبقه همکف و در ضلع شمالی خانه و دیگر فضاهای معیشتی (اتاق چشم‌انداز، تالار و ...)، در طبقه همکف و طبقه اول خانه قرار گرفته‌اند. در برخی دیگر از خانه‌های مورد مطالعه، فضاهای خدماتی و معیشتی در کنار هم شکل گرفته و تنها عنصر جداکننده آنها، دیوار بین فضاها است. در این خانه‌ها، فضای میانی گسترش پیدا کرده و به عنوان یک عنصر قالب عمل کرده و بقیه عناصر فضایی را سازماندهی می‌کند.

نتایج بررسی نشان داد که در برخی از خانه‌های مورد مطالعه، فضای میانی شامل دستگاه پله (خانه دهش) بوده و در برخی دیگر، تالار به عنوان فضای میانی و عنصر نظم‌دهنده مشخص می‌شود (خانه هنرمندان و خانه سردار جنگ). همچنین کوشک‌های مورد بررسی دارای چند ورودی در جنبه‌های مختلف خود هستند، ولی ورودی اصلی آنها در محور شمالی - جنوبی (نمای اصلی در ضلع جنوبی) و دیگر ورودی‌های فرعی در محور شرقی - غربی قرار گرفته‌اند و به نوعی عرصه‌های خصوصی و عمومی خانه را از یکدیگر تفکیک می‌کند (جدول ۳).

نما در خانه‌های مورد مطالعه

در دوره پهلوی اول، در اثر نفوذ فرهنگ و شیوه‌های معماری اروپایی، به تدریج احداث خانه‌های برون‌گرا و توجه به نمای خارجی بنا، در ایران و اصفهان رایج شد. بررسی‌ها نشان می‌دهد در این دوره، پنجره و ایوان‌های جلوزده یا هم‌سطح با نمای بیرونی با فرم‌های متنوع در طبقه اول، مرسوم شد؛ با این

جدول ۳. چیدمان عناصر فضا - ورودی و محورهای اصلی و فرعی بنا در خانه‌های مورد مطالعه. مأخذ: نگارنده.

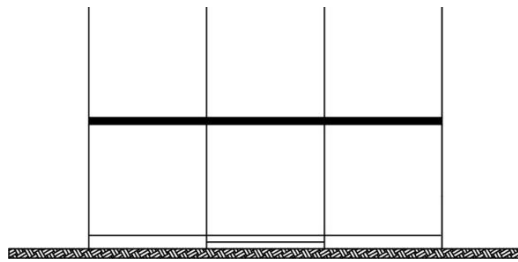
توضیحات	خانه مورد مطالعه
<p>این خانه دارای یک حیاط اندرونی در کنار کوشک بیرونی بوده و دارای دو طبقه است. قرارگیری ورودی در محور بنا و راه‌پله در مرکز پلان، باعث سازمان‌دهی بقیه عناصر فضایی شده است. ایوان به صورت عنصر بیرون‌زده از حجم بنا، مشهود است. با تصرفات زیاد در محدوده زمین اصلی این بنا، شکل باغ پیرامون کاملاً تغییر یافته است.</p>	 <p>خانه عطاءالملک دهش</p>
<p>این خانه به صورت کوشک و در دو طبقه احداث شده است. فضاهای خدماتی و معیشتی توسط یک راهرو از هم جدا شده است. ورودی در محور اصلی و راه‌پله، در مرکز پلان عنصر شکل‌دهنده دیگر عناصر است. ایوان به صورت عنصر بیرون‌زده از حجم بنا، مشهود است.</p>	 <p>خانه صیرفیان‌پور</p>
<p>این خانه‌ها به صورت کوشک در دو طبقه احداث شده‌اند. فضای خدماتی در آنها به وسیله یک راهرو، از دیگر فضاها جدا شده است. تالار به‌عنوان عنصر سازمان‌دهنده بنا عمل کرده و بقیه عناصر از جمله اتاق‌های چشم‌انداز، با فرم «نیم‌هشت» به صورت بیرون‌زده از حجم بنا در آن شکل گرفته‌اند. ورودی در محور اصلی بنا و راهرو جداکننده عرصه‌های خدماتی و معیشتی، در محور فرعی بنا قرار گرفته است.</p>	 <p>خانه راه نجات خانه کتابی خانه ساسون خانه امیرقلی امینی</p>
<p>این خانه‌ها به صورت کوشک در دو طبقه احداث شده‌اند. تالار به‌عنوان عنصر سازمان‌دهنده بنا عمل کرده و بقیه عناصر از جمله اتاق‌های چشم‌انداز، با فرم «نیم‌هشت» به صورت بیرون‌زده از حجم بنا در آن شکل گرفته‌اند. ورودی در محور اصلی بنا قرار گرفته است.</p>	 <p>خانه سردار جنگ خانه هنرمندان (مثنالی)</p>
<p>این خانه نیز به صورت کوشک ساخته شده است و فضاهای خدماتی در طبقه همکف توسط یک راهرو، از دیگر فضاها جدا شده است. عنصر راهرو در مرکز پلان قرار گرفته و بقیه عناصر در کنار آن شکل گرفته‌اند. همچنین در نما وجود دو عنصر ایوان (ضلع جنوبی بنا) و اتاق‌های چشم‌انداز (ضلع شرقی و غربی بنا)، به صورت بیرون‌زده از حجم بنا وجود دارند. با توجه به معمار خارجی آن (آندره گدار)، فرم پلان با نمونه‌های دیگر متفاوت است.</p>	 <p>خانه سردار اعظم</p>

دستگاه پله تالار اتاق چشم انداز ایوان سایر اتاق‌ها

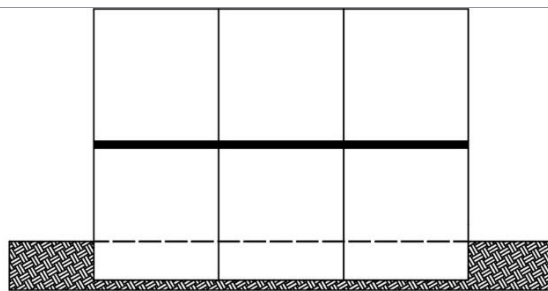
ویژگی های نما در خانه های اعیانی شهر

اصفهان دوره پهلوی اول

نحوه استقرار بر روی زمین

استقرار بنا بر روی سکو

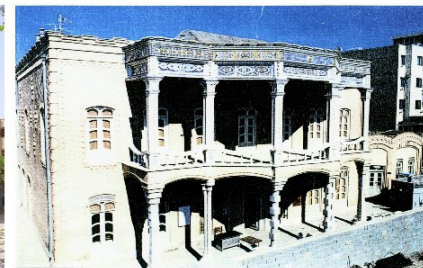

استقرار طبقه همکف در دل زمین و ارتفاع گرفتن طبقه اول از سطح زمین

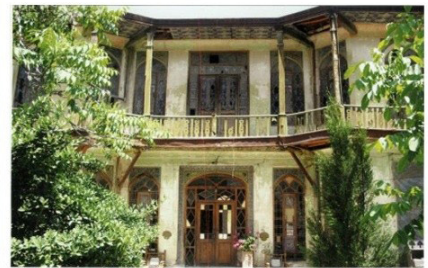
تصویر ۱. ویژگی های نما در خانه های مورد مطالعه. مأخذ: نگارنده.

خانه صیرفیان پور

خانه عطاء الملک دهش

خانه ساسون

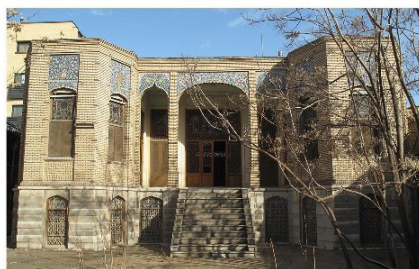

خانه سردار اعظم

تصویر ۲. نمای کلی از خانه های ساسون، دهش، صیرفیان پور و سردار اعظم. مأخذ: آرشیو نگارنده.

عمودی نسبت به تناسب افقی غالب است. همچنین از ورودی های بلند، ستون های مرتفع و کشیده در نما استفاده شده است. یکی از مهم ترین ویژگی های نمای ابنیه در دوره پهلوی اول، پیدایش معماری خیابانی بود که با پیدایش معماری برون گرا همراه شد. تا پیش از آن دوره، نماهای ساختمان های سنتی، رو به حیاط طراحی می شد و

یافته های این مطالعه نشان داد که در نماهای خانه ها، استفاده از ایوان و پنجره های رو به کوچه و حیاط برای تأمین نور و منظر، از نشانه های اهمیت دادن به نمای خارجی بنا و گرایش به برون گرایی است. همچنین در طراحی آنها بیشترین استفاده از نشانه ها و عناصر خطی عمودی شده است، به طوری که تناسبات بازشوها و پنجره های

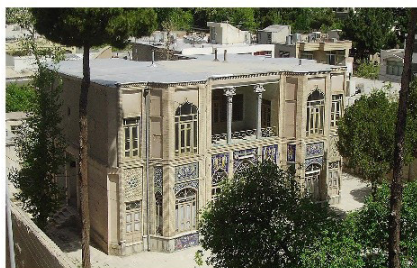
خانه کتابی

خانه هنرمندان

خانه راه نجات

خانه سردار جنگ

خانه امیر قلی امینی

تصویر ۳. نمای کلی از خانه‌های راه نجات، هنرمندان، کتابی، امیرقلی امینی و سردار جنگ. مأخذ: آرشیو نگارنده.

تزیینات سرستون خانه کتابی

تزیینات سرستون خانه صیرفیان پور

تزیینات کاشی کاری خانه امینی

تزیینات داخلی (گل فرنگی) خانه کتابی

تصویر ۴. تزیینات الهام گرفته شده از معماری هخامنشیان (خانه‌های صیرفیان پور و سردار جنگ) و تزیینات کاشی کاری ساده در نمای خانه امیرقلی امینی و همچنین تزیینات داخلی (گل فرنگی) در خانه کتابی. مأخذ: آرشیو نگارنده.

پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند، همانند دیگر عناصر معماری این خانه‌ها شکل متفاوتی نسبت به معماری گذشته پیدا کرده بود. ظهور رویکرد باستان‌گرایانه با استفاده از سرستون‌های تخت جمشید از دوره هخامنشی، در نمای

ورودی تنها عنصر شاخص در نمای خارجی بنا بود، اما در دوره پهلوی اول، بالکن‌ها، پنجره‌ها و درهای رو به گذر احداث شدند. **د. تزیینات در خانه‌های مورد مطالعه**
تزیینات خانه‌های اعیانی در دوره پهلوی اول که در این

خواسته‌های جدید در زندگی برخی اعیان (صاحبان صنعت، تجار و وابستگان حکومت) آن دوره داشته است. نیازهای جدید اجتماعی در قالب مظاهر برخورد با تجددگرایی و مدرن‌گرایی در جامعه، به صورت کارکردهای فضایی جدید در معماری خانه‌های اعیانی کوشکی شهر اصفهان شکل گرفتند. در این پژوهش معماری ۹ باب خانه اعیانی دوره پهلوی اول در شهر اصفهان، با توجه به ویژگی‌های: الف. ترکیب توده - فضا و نحوه قرارگیری در زمین، ب. چیدمان عناصر فضا - ورودی و محورهای اصلی و فرعی بنا، ج. نما و د. تزیینات در سه گونه تقسیم‌بندی شدند.

خانه‌های مورد مطالعه به لحاظ ترکیب توده-فضا قرارگیری در زمین، در سه قالب کلی، دسته‌بندی شدند: دسته اول به صورت ترکیبی از فضاهای اندرونی (حیاط مرکزی) و کوشک (بیرونی)، دسته دوم استقرار بنا در کنار دیوار شمالی، استقرار بنا در میانه زمین و چرخش حیاط در دور بنا، دسته سوم استقرار بنا در میانه زمین و چرخش حیاط در دور بنا،

در معماری این دوره، خانه‌ها برخلاف معماری گذشته به تدریج سلسله‌مراتب دسترسی بر فضاهای اصلی خانه، بدون واسطه شکل می‌گیرد؛ در واقع یک گرایش به برون‌گرایی در طراحی خانه‌های مورد مطالعه، همراه بوده است؛ خانه‌های کوشک‌مانندی که در سازماندهی آنها عنصر پله-تالار اهمیت یافت و نقش سازمان‌دهنده به فضای خانه را به جای حیاط مرکزی بر عهده گرفت. در دوره پهلوی اول معماری این خانه‌ها به لحاظ شکل و فرم و تزیینات، نسبت به دوره‌های قبل وارد مرحله جدیدی شد و نحوه استقرار آن بر زمین و فضاهای درونی و بیرونی آن، تغییر کرد. همچنین براساس استقرار فضاها، عناصر کالبدی در دوره پهلوی اول خانه‌های فوق را می‌توان در سه گونه دسته‌بندی کرد:

گونه اول: سازمان‌دهی فضایی توسط یک پلکان (غالباً دو طرفه) است که در وسط پلان قرار گرفته و سایر عناصر فضایی (فضاهای خصوصی، نیمه‌خصوصی و خدماتی و ...) در طرفین آن شکل می‌گیرد. به نظر می‌رسد این الگو نسبت به الگوی دوم فراوانی کمتری دارد.

ویژگی‌های کالبدی گونه اول: ۱. سازمان‌دهی فضاهای اقامتی و خدماتی در دو طبقه، ۲. قرارگیری پلکان ارتباط‌دهنده طبقات در مرکز پلان، ۳. وجود ایوان در ضلع جنوبی بنا (بیرون‌زده از حجم) و ۴. در این گونه، پلکان ارتباط‌دهنده طبقات، نقش تعیین‌کننده‌ای در سازماندهی پلان ایفا می‌کند.

گونه دوم: در سازمان‌دهی فضایی این گونه، پلکان نقش تعیین‌کننده‌ای ندارد و در گوشه‌ای از پلان قرار داده شده

جنوبی بنا و همچنین به کارگیری نمادهای باستان‌گرایانه در معماری این خانه‌ها وارد شده و به‌عنوان شیوه غالب در معماری دهه اول دوره پهلوی اول، مورد استفاده قرار گرفتند؛ در خانه‌های سردارجنگ و صیرفیان‌پور در شهر اصفهان از این نمادها، در تزیین نما بهره گرفته شده است (در قالب سرستون^۳ و کاشی‌کاری). همچنین در این دوره به تأثیر از معماری فرنگ، گچ‌بری به شیوه گل‌فرنگی^۴ (چدنی‌بری)، برای دیوارها و بخاری‌ها در خانه‌ها مرسوم و با تداوم رواج ستون‌های گچ‌بری‌شده که از اواخر قاجار مرسوم شده بود (خانه علافچیان)، در این دوره نیز، بدنه ستون‌ها و سرستون‌ها را با الگوی معماری باروک گچ‌بری کرده‌اند.

در نقاشی و گچ‌بری در خانه‌های مورد مطالعه، تصاویر گیاهی و هندسی، حیوانی و انسانی، جای نقوش اسلیمی را می‌گیرند و سرستون‌ها اکثراً به شکل سرستون‌های دوریک، یونیک، کورنتی و حتی با نقوش انسانی هستند؛ همچنین از تزیینات چوبی به صورت گره‌چینی (آلت و لقط) و یا ساده، در تزیین سقف، دیوارها و در و پنجره‌ها بسیار استفاده شده است.

در این دوره میزان حجم تزیینات به کار رفته در داخل بنا کاهش و حجم تزیینات بیرون بنا افزایش یافته است. همچنین دوره پهلوی اول برخلاف معماری گذشته، استفاده از آجر به‌عنوان مصالح مورد استفاده در نمای خارجی ساختمان و کاشی‌کاری معقلی و معرق به‌عنوان تزیینات غالب در نمای مسکونی خانه‌های مورد مطالعه، رواج داشته است. تزیینات داخلی بنا نیز در این دوره نسبت به دوره‌های قبل، کاهش پیدا کرده و نقاشی‌های دیواری و آینه‌کاری‌های دوره قبل، جای خود را گچ‌بری ساده و آینه‌های قدی داده است.

یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که در فضاهای داخلی نیز، حجم و تنوع تزیینات نسبت به دوره قاجار کاهش یافته، ولی نماهای رو به حیاط و گذر، تزیینات بیشتری (آجرکاری، کاشی‌کاری و فلزکاری) دارند؛ مضامین تزیینات بیشتر هندسی و واقع‌گرا است؛ مصالح سنتی اصفهان در ساخت آنها به کار رفته و سقف‌های تخت با تیرهای چوبی، کاملاً جایگزین طاق‌های سنتی شده و از مقرنس و دیگر تزیینات حجمی، خبری نیست.

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت شهر اصفهان و شکل‌گیری بخشی از معماری پهلوی اول در آن، این شهر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شهرهای تاریخی ایران مطرح است که تعدادی از خانه‌های ارزشمند دوره پهلوی اول، هنوز در بافت آن باقی مانده است. هم‌زمان با دوره پهلوی اول، در شهر اصفهان معماری مسکونی جدیدی شکل گرفت که نشان از نیازها و

۳. لازم به ذکر است مطالعات میدانی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۹۹) سرستون‌های با الهام از تخت جمشید تنها در این دو نمونه خانه (سردار جنگ و صیرفیان‌پور) در اصفهان دیده می‌شوند و در دیگر بناهای عمومی و خانه‌ها استفاده از این نوع سرستون رایج نبوده است.
۴. گل‌فرنگی به شیوه‌ای گفته می‌شود که در آن از نقوش فرنگی (غیرایرانی) استفاده می‌شده است.

فهرست منابع

- بابایی، سعید و خاک‌زند، مهدی. (۱۳۹۷). زمینه‌گرایی در آثار معماران در دوره پهلوی اول (مدرسه البرز و ایرانشهر). *مطالعات معماری ایران*، ۷ (۱۴)، ۱۷۱-۱۹۰.
- بانی‌مسعود، امیر. (۱۳۸۸). *معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)*. تهران: معماری قرن.
- بهشتی، سیدمحمد. (۱۳۹۵). یادداشت فنی خانه (از آغاز پهلوی اول تا دهه چهارم شمسی). *مطالعات معماری ایران*، ۵ (۱۰)، ۲۲۹-۲۴۲.
- پدرام، بهنام و حریری، آزاده. (۱۳۹۴). خانه‌های تاریخی با نقشی فراتر از مسکن در بافت تاریخی اصفهان. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۴ (۲)، ۷۴-۹۱.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۷۲). *آشنایی با معماری اسلامی ایران* (تألیف و تدوین: غلامحسین معاریان). تهران: سروش دانش.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۹۲). *معماری ایرانی* (تألیف و تدوین: غلامحسین معاریان). تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- پهلوان‌زاده، لیلیا. (۱۳۹۲). *میراث معماری صنعتی ایران*. اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).
- حائری‌مازندرانی، محمدرضا. (۱۳۸۸). *خانه، فرهنگ، طبیعت*. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- خاکپور، مزگان؛ انصاری، مجتبی و طاهرنیان، علی. (۱۳۸۹). گونه‌شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت. *هنرهای زیبا*، ۴۱ (۴)، ۲۹-۴۲.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. ج. ۱. تهران: دانشگاه تهران.
- رجبی، پرویز. (۱۳۵۵). *معماری ایران در عصر پهلوی*. تهران: دانشگاه تهران.
- رهروی پوده، ساناز، ولی‌بیگ، نیما؛ دهقان، نرگس و مسعود، محمد. (۱۳۹۸). تحلیل ویژگی‌های شکلی خانه‌های چهارصفه و نفوذ آن در کالبد شکلی خانه‌های درون‌گرای شهر اصفهان. *باغ نظر*، ۱۶ (۷۲)، ۵-۲۰.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۲). *فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران*. ج. ۲. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شاه‌زمانی سیجانی، لادن و قاسمی سیجانی، مریم. (۱۳۹۶ الف). تحلیل ساختار پلان خانه‌های اعیانی پهلوی هنرمندان (محتشمی) اصفهان بر مبنای قوانین گشتالت. *مدیریت شهری*، ۱۶ (۴۸)، ۴۶۱-۴۷۰.
- شاه‌زمانی سیجانی، لادن و قاسمی سیجانی، مریم. (۱۳۹۶ ب). تحلیل هندسه پلان مسکن‌های آغاز سده معاصر در اصفهان بر پایه سازمان‌دهی فضایی. *مدیریت شهری*، ۱۶ (۴۹)، ۱۳۳-۱۴۹.
- غلامی، غلامحسین و کاویان، مجتبی. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی الگوی چهارصفه در خانه‌های تاریخی ایران. *اثر*، ۷۷ (۳۱-۴۸).
- فرح‌بخش، مرتضی؛ حناچی، پیروز و غنائی، معصومه. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد از اوایل قاجار تا

است. در این گونه، تالار در مرکز قرار گرفته و بقیه عناصر فضایی در کنار آن جامی‌گیرند. اتاق‌های چشم‌انداز که منظر و تسلط بیشتر به فضای بیرون را فراهم می‌کند، با فرم نیم‌هشت به صورت دو پیش‌آمدگی در طرفین تالار مرکزی قرار گرفته‌اند.

ویژگی‌های کالبدی گونه دوم: ۱. سازمان‌دهی فضاهای اقامتی و خدماتی در یک و یا دو طبقه، ۲. قرارگیری پلکان ارتباط‌دهنده طبقات (در نمونه‌های دو طبقه) در گوشه پلان، ۳. تالار به‌عنوان عنصر نظم‌دهنده در وسط پلان قرار گرفته و دیگر عناصر در ارتباط با آن شکل گرفته‌اند، ۴. وجود ایوان در ضلع جنوبی (هم‌سطح با دیگر عناصر نما در این جبهه) و ۵. قرارگیری اتاق‌های چشم‌انداز (به صورت نیم‌هشت) در جبهه جنوبی و بیرون‌زدگی از سطح نما.

گونه سوم: در این گونه، فضاهای خدماتی در طبقه همکف، توسط یک راهرو از دیگر فضاها جدا شده است. عنصر راهرو در مرکز پلان قرار گرفته و بقیه عناصر در کنار آن شکل گرفته‌اند. همچنین در نما وجود دو عنصر ایوان (ضلع جنوبی بنا) و اتاق‌های چشم‌انداز (ضلع شرقی و غربی بنا)، به صورت بیرون‌زده از حجم بنا وجود دارد.

ویژگی‌های کالبدی گونه سوم: ۱. سازمان‌دهی فضاهای اقامتی و خدماتی در دو طبقه، ۲. قرارگیری عنصر راهرو در مرکز پلان و جداسازی فضاهای عمومی و خصوصی، ۳. قرارگیری اتاق سه‌دوری در جبهه جنوبی و در قسمت فضاهای عمومی خانه و ۴. وجود ایوان در ضلع جنوبی (بیرون‌زده از حجم).

پی‌نوشت‌ها

۱۱. نشانی خانه‌های کوشکی برون‌گرا شهر اصفهان دوره پهلوی اول که در این مقاله تحلیل شده‌اند:
- خانه عطاءالملک دهش: خیابان شمس‌آبادی، قبل از چهارراه قصر، مرکز تحقیقات معلمین، موزه آموزش و پرورش اصفهان، اندرونی کاملاً تخریب شده است.
- خانه صیرفیان‌پور: خیابان شهید مطهری، نبش خیابان اردیبهشت، ملک خصوصی.
- خانه راه نجات: میدان امام (نقش جهان)، کوچه پشت مطبخ، کافه رستوران نمکدان.
- خانه هنرمندان (مثقالی): خیابان آبشار، پارک ایثارگران، خانه هنرمندان اصفهان.
- خانه اسحاق ساسون: خیابان چهارباغ عباسی، کوچه عالم‌آرای عباسی (مجاور پاساژ افتخار).
- خانه سیدمحمد کتابی: خیابان شیخ بهایی، کوچه بهار، روبروی هتل شیخ بهایی.
- خانه امیرقلی امینی: خیابان شهیدبهشتی (شاپور قدیم)، مجاور بیمارستان کاشانی، بنیاد ملی نخبگان.
- خانه سردار جنگ (دارویی): خیابان سپه کوچه تلفنخانه، کوچه سردار جنگ ملک خصوصی، با توجه به زمان حکمرانی نصیرخان سردار جنگ پس از مشروطه در اصفهان ساخت خانه در اواخر دوره قاجار شروع شده و تزیینات آن، در دوره پهلوی اول به پایان رسیده است.
- خانه سردار اعظم: خیابان استانداری، پارک شهید رجایی (هشت بهشت)، ساختمان وزرات خارجه و شهرداری اصفهان.
۲. حیاط مرکزی (اندرونی) خانه عطاءالملک دهش در وضع موجود تخریب شده است.

- قزوینی، رویا. (۱۳۸۵). خانه امیرقلی امینی. فرهنگ اصفهان، (۳۳) و (۳۴)، ۱۲۴-۱۲۹.
- کاراپتیان، کارپت. (۱۳۸۵). خانه‌های آرامنه جلفای نو اصفهان (ترجمه مریم قاسمی سیچانی). تهران: فرهنگستان هنر.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۸۳). معماری دوره پهلوی: دگرگونی اندیشه‌ها پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست‌ساله ایران معاصر ایران (۱۳۹۹-۱۳۲۰). تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و نشر نظر.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۹۲). جایگاه هنر آجرکاری تزیینی در معماری دوره پهلوی اول. هنرهای زیبا، ۱۸ (۱)، ۱۵-۲۸.
- متدین، حشمت‌ا... و متدین، رضا. (۱۳۹۴). معماری کوشک، کوشک‌های نه‌قسمتی در باغ ایرانی. منظر، ۷ (۳۳)، ۳۲-۳۹.
- معاریان، غلامحسین. (۱۳۷۲). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی درون‌گرا. تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- معاریان، غلامحسین. (۱۳۸۷). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی برون‌گرا. تهران: سروش دانش.
- موسوی، محمدحامد؛ افضلیان، خسرو و فنایی، زهرا. (۱۳۹۶). معماری کیویک و معماری مسکونی مدرن در ترکیه و ایران (دهه ۱۹۳۰). باغ نظر، ۵۶ (۱۴)، ۷۱-۸۶.
- Eskandari, P. (2011). *Analysis of Traditional Iranian House of Kashan, Iran in terms of space Organization and access Design* (O. Dincyurek, Ed.). Gazimagusa, North Cyprus: Eastern Mediterranean University.
- اواخر پهلوی اول. *مطالعات معماری ایران*، ۶ (۱۲)، ۹۷-۱۱۶.
- قاسمی سیچانی، مریم. (۱۳۸۷). مستندنگاری خانه‌های اصفهان در دوره پهلوی اول. طرح پژوهشی خاتمه‌یافته دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).
- قاسمی سیچانی، مریم. (۱۳۸۴ الف). معماری اصفهان در دوره پهلوی اول (۱۲۹۹-۱۳۲۰ هجری شمسی). دانش نما، (۱۲۴ و ۱۲۵)، ۱۱۲-۱۳۰.
- قاسمی سیچانی، مریم. (۱۳۸۴ ب). مقدمه‌ای بر سیر مسکن در دوره معاصر. دانش نما، (۱۲۴ و ۱۲۵)، ۱۸-۲۲.
- قاسمی سیچانی، مریم. (۱۳۸۷). بازشناسی بخشی از هویت معماری ایرانی به‌وسیله تحلیل گونه‌شناسانه خانه‌های اصفهان در دوره قاجار (پایان‌نامه منتشرنشده دکتری معماری). دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران.
- قاسمی سیچانی، مریم و معاریان، غلامحسین. (۱۳۸۹). گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان. هویت شهر، ۴ (۷)، ۸۷-۹۴.
- قاسمی سیچانی، مریم و سرتیپ‌زاده، لیلا. (۱۳۹۵). گذری بر معماری خانه‌های تاریخی اصفهان. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- قاسمی سیچانی، مریم و حریری، آزاده. (۱۳۹۹). خانه‌های قاجار اصفهان. اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
- قبادیان، وحید. (۱۳۹۴). سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران. تهران: علم معمار.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

قاسمی سیچانی، مریم. (۱۴۰۲). گونه‌شناسی خانه‌های اعیانی کوشکی دوره پهلوی اول شهر اصفهان. باغ نظر، ۲۰ (۱۲۲)، ۱۷-۲۸.

DOI:10.22034/BAGH.2023.242403.4630
URL:https://www.bagh-sj.com/article_172738.html

